O‘ZBEKISTONNING TURKIY DAVLATLAR TASHKILOTIGA A’ZOLIGI: HAMKORLIK VA ISTIQBOL

ЧЛЕНСТВО УЗБЕКИСТАНА В ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ: СОТРУДНИЧЕСТВО И ПЕРСПЕКТИВЫ

MEMBERSHIP OF UZBEKISTAN IN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES: COOPERATION AND PROSPECTS

Javoxirxon A. SOBIROV,
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN,
Tutor of the Faculty of Classical Oriental Philology.
e-mail: sjavohirhon@gmail.com
11, A.Kadiri, Tashkent, 100011, Uzbekistan.

DOI: 10.47980/IIAU/2024/1/10

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Turkiy davlatlar tashkiloti, uning rivojlanish bosqichlari va O‘zbekistonning tashkilot doirasidagi ishtiroki yoritilgan. Shuningdek, Turkiy davlatlar tashkiloti doirasidagi yaqin hamkorlik, hozirgi geosiyosiy keskinlik va buning natijasida jahon siyosatidagi notinchlik siyosiylashtirilmagan va noharbiy tashkilotlarning ahamiyati ortib borishida Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari uchun muqobil platforma bo‘lishi tahlil qilingan. Bundan tashqari, tashkilot doirasida hamkorlikni rivojlantirish integratsiya bo‘ladimi yoki qandaydir sa’y-harakatlarni muvofiqlashtirishmi, xullas, o‘zaro fikr almashinuv uchun qulay platforma bo‘lib xizmat qilishi yoritib berilgan.*

Turkiy mamlakatlar yangi tashkilotining asosiy vazifasi shundaki, endi son emas, balki sifat ustida ish olib boriladi. Muxtasar qilib aytganda, a’zo davlatlar manfaatlariga haqiqatan ham juda mos keladigan sohalarga e’tibor qaratish va bu boradagi asosiy yo‘nalishlarga urg‘u berish lozim. Agar ushbu sohalarda yaxshi natijalarga erishilsa, bugungi kunda ustuvor bo‘lgan boshqa sohalarni rivojlantirish osonroq kechadi. Masalan, birinchi bosqichda iqtisodiy hamkorlik, transport yo‘laklarini yaratish, ushbu mamlakatlarda ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish uchun texnologiyalar almashinuvi masalalariga ko‘proq e’tibor qaratilsa, bu sarmoyaviy hamkorlik manfaatlariga javob beradi. Shundan so‘ngina huquqni muhofaza qilish organlarining hamkorligi, xavfsizlik sohasidagi hamkorliklarni ko‘rib chiqish mumkinligi bayon qilingan.

Turkiy mamlakatlar bilan aloqalarni rivojlantirish Yangi O‘zbekiston tashqi siyosatining muhim jihati hisoblanadi. O‘zbekiston va Turkiy davlatlar tashkiloti mamlakatlarini azaldan nafaqat madaniyat, til, ma’naviyat mushtarakligi, balki an’anaviy do‘stlik va o‘zaro manfaatli hamkorlikka asoslangan munosabatlar bog‘lab turadi. Tashkilot doirasida hamkorlikni rivojlantirishda integratsiya bo‘ladimi yoki qandaydir sa’y-harakatlarni muvofiqlashtirishmi, xullas, o‘zaro fikr almashinuv uchun qulay platforma bo‘lib xizmat qiladi. Qandaydir chuqur integratsiya haqida hali biror narsa deyish qiyin. Ammo ushbu bosqichda a’zolar tashkilot doirasidagi bunday integratsiyaga tayyor emasligi aniq. Shunga qaramay, gap maqolada qo‘shma loyihalarni amalga oshirish, ayrim tashabbuslarni ilgari surish va muayyan tashqi siyosiy vazifalarni bajarish uchun bir-birining imkoniyatlaridan foydalanish haqida ketmoqda.

Kalit so‘zlar: *Turkiy Davlatlar Tashkiloti, Turkiy kengash, mintaqaviy tashkilot, Turkiy tilli davlatlar, Markaziy Osiyo, Yangi O‘zbekiston, Islom dunyosi, Turkiya, erkin savdo zonasi, Yevroosiyo makoni.*

Аннотация. *В данной статье освещается Организация тюркских государств, этапы ее развития и участие Узбекистана в организации. Также анализируется, что тесное сотрудничество в рамках Организации тюркских государств, нынешняя геополитическая напряженность и, как следствие, нестабильность в мировой политике, станут альтернативной площадкой для стран Центральноазиатского региона в условиях возрастающего значения неполитизированных и невоенных организаций. Кроме того, поясняется, что развитие сотрудничества внутри организации, будь то интеграция или координация усилий, служит удобной площадкой для взаимного обмена идеями.*

Основная задача новой Организации тюркских стран – работать на качество, а не на количественые показатели. Иными словами, необходимо обратить внимание на те направления, которые действительно соответствуют интересам государств-членов, и выделить основные направления в этом отношении. Если в этих сферах будут достигнуты хорошие результаты, то будет легче развивать другие направления, которые сегодня являются приоритетными. Например, если на первом этапе больше внимания будет уделяться вопросам экономического сотрудничества, создания транспортных коридоров, обмена технологиями для развития производственных мощностей в этих странах, это будет отвечать интересам инвестиционного сотрудничества этих стран. Было заявлено, что по решению этих насущных вопросов можно рассмотреть сотрудничество правоохранительных органов и сотрудничество в сфере обеспечения безопасности.

Развитие отношений с тюркскими странами является важным аспектом внешней политики Нового Узбекистана. Испокон веков Узбекистан и страны Организации тюркских государств связывали не только общность культуры, языка и духовности, но и традиционная дружба и отношения, основанные на взаимовыгодном сотрудничестве. Будь то интеграция в развитии сотрудничества внутри организации или координация каких-то усилий, взаимное мнение служит удобной площадкой для реципрокации. О какой-то глубокой интеграции говорить что-либо пока сложно. Но на данном этапе очевидно, что члены не готовы к подобной интеграции внутри организации. Тем не

менее, речь идет о реализации совместных проектов, продвижении определенных инициатив, использовании возможностей друг друга для решения определенных внешнеполитических задач.

Ключевые слова: *Организация тюркских государств, Тюркский совет, региональная организация, тюркоязычные страны, Центральная Азия, Новый Узбекистан, исламский мир, Турция, зона свободной торговли, Евразийское пространство.*

Abstract. *The Organization of Turkic States, its development stages and Uzbekistan's participation in the organization is described in this article. It is also analyzed that close cooperation within the Organization of Turkic States, the current geopolitical tension and, as a consequence, instability in world politics, will become an alternative platform for the countries of the Central Asian region in the context of the growing importance of non-politicized and non-military organizations. In addition, it is explained that the development of cooperation within the organization, whether it is integration or coordination of efforts, serves as a convenient platform for mutual exchange of ideas.*

The main task of the new organization of Turkic countries is to work on quality, not quantity. In other words, it is necessary to pay attention to the areas that really correspond to the interests of the member states and to emphasize the main directions in this regard. If good results are achieved in these areas, it will be easier to develop other areas that are a priority today. For example, if at the first stage more attention is paid to the issues of economic cooperation, creation of transport corridors, exchange of technologies for the development of production capacities in these countries, this will meet the interests of investment cooperation of these countries. It was stated that, after that it is possible to consider the cooperation of law enforcement agencies and cooperation in the field of security.

The development of relations with Turkic countries is an important aspect of the foreign policy of New Uzbekistan. From time immemorial, Uzbekistan and the countries of the Organization of Turkic States were connected not only by a common culture, language and spirituality, but also by traditional friendship and relations based on mutually beneficial cooperation. Whether it is integration in developing cooperation within an organization or coordinating some efforts, mutual opinion serves as a convenient platform for exchange. It is difficult to say anything about any deep integration. But at this stage it is obvious that members are not ready for such integration within the organization. However, we are talking about implementing joint projects, promoting certain initiatives, and using each other's capabilities to solve certain foreign policy problems.

Key Words: *Organization of Turkic States, Turkic Council, regional organization, Turkic-speaking countries, Central Asia, New Uzbekistan, Islamic world, Turkiye, free trade zone, Eurasian area.*

KIRISH

Hozirda O‘zbekiston a’zoligidan so‘ng Turkiy davlatlar tashkilotiga o‘zgargan tuzilma faoliyatida jonlanish sezilmoqda va ushbu tashkilotga qiziqishlar ortmoqda. O‘tgan yillar davomida mazkur tuzilma hamkorlikni chuqurlashtirish asosi bo‘lmish institutsional mexanizmlarni yaratish bilan ko‘proq shug‘ullandi. Bu hamkorlikni qandaydir tarzda muvofiqlashtirish va rivojlantirish uchun ichki mexanizmlarni tartibga solish, ba’zi institutsional elementlarni yaratishga ko‘proq e’tibor qaratildi. Mana, endi kotibiyat faoliyati yo‘lga qo‘yildi va mazkur tashkilot doirasida ko‘plab parallel formatlar mavjud. Shuningdek, Ozarbayjonda bo‘lib o‘tgan bosh prokurorlarning uchrashuvlarini misol qilib keltirish mumkin. Tashqi ishlar va madaniyat vazirlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning boshqa darajalari va hokazolarni ham jamlagan.

Hozirgi geosiyosiy keskinlik va buning natijasida jahon siyosatidagi notinchlik siyosiylashtirilmagan va noharbiy tashkilotlarning ahamiyati ortib borishi uchun obyektiv shart-sharoitlar yaratmoqda. Bunday sharoitda iqtisodiy va madaniy hamkorlikni kuchaytirish, transport-kommunikatsiya aloqalarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi yangi muqobil yo‘nalishlarni barpo etish ustuvor vazifalari bo‘lgan Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT) nafaqat markaziy davlatlari, balki mintaqaning boshqa ishtirokchilari bo‘lgan XXR va Rossiya Federatsiyasini ham e’tiborini jalb qila boshladi.

USLUBLAR

Tadqiqot mavzusini yoritishda, O‘zbekiston milliy manfaatlari tizimida Turkiy davlatlar tashkilotii tutgan o‘rnini o‘rganishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ma’ruzalarida ilgari surilgan ko‘rsatmalardan kelib chiqqan holda, tizimli tahlil, tarkibiy-funksional, qiyosiy-tarixiy, siyosatshunoslikka oid va boshqa ilmiy tadqiqot uslublaridan foydalanilgan.

NATIJA

Bugungi kunga qadar TDT rivojlanishning bir necha murakkab bosqichlarini bosib o‘tdi va a’zo mamlakatlarga siyosiy masalalardan ko‘ra ko‘proq iqtisodiy, transport, madaniy-gumanitar masalalarni hal etishga qaratilgan dastlabki ustuvorliklarini o‘zgartirish imkonini beruvchi tarixiy tajribaga ega bo‘ldi. Bugungi kunda TDT tobora jozibador bo‘lib bormoqda va turli mamlakatlar unga qo‘shilish yoki uning faoliyatida qatnashishga intilmoqda. 2022 yil iyul oyi oxiri holatiga ko‘ra, 15 davlat tashkilotga kuzatuvchi sifatida qo‘shilishdan manfaatdor ekanini ma’lum qilgan.

Aytilgan vazifalardan kelib chiqadigan bo‘lsak, ayniqsa, savdo-iqtisodiy sohada istiqbolni ko‘rish mumkin. Yevroosiyo makonidagi boshqa ko‘plab tashkilotlar singari hozircha pozitsiyalardagi tafovut hisobga olinsa, u yakuniy maqsad nima ekanligini aniq belgilay olmaydi.

Turkiy mamlakatlar bilan aloqalarni rivojlantirish Yangi O‘zbekiston tashqi siyosatining muhim jihati hisoblanadi (Mirziyoyev, 2021). 2019-yilda O‘zbekiston Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashiga a’zo bo‘ldi. O‘zbekiston va Turkiy kengash mamlakatlarini azaldan nafaqat madaniyat, til, ma’naviyat mushtarakligi, balki an’anaviy do‘stlik va o‘zaro manfaatli hamkorlikka asoslangan munosabatlar bog‘lab turadi. O‘zbekiston Kengashni birinchi navbatda savdo, investitsiyalar, innovatsiyalar, transport, turizm, madaniy gumanitar almashinuvlar kabi dolzarb yo‘nalishlarda amaliy sheriklikni rivojlantirishga ko‘maklashuvchi samarali mintaqaviy tuzilma sifatida baholaydi.

Tashkilot doirasida hamkorlikni rivojlantirish mumkin. Bu integratsiya bo‘ladimi yoki qandaydir sa’y-harakatlarni muvofiqlashtirishmi, xullas, o‘zaro fikr almashinuv uchun qulay platforma bo‘lib xizmat qiladi. Qandaydir chuqur integratsiya haqida hali biror narsa deyish qiyin. Ammo ushbu bosqichda a’zolar tashkilot doirasidagi bunday integratsiyaga tayyor emasligi aniq. Shunga qaramay, gap bu yerda qo‘shma loyihalarni amalga oshirish, ayrim tashabbuslarni ilgari surish va muayyan tashqi siyosiy vazifalarni bajarish uchun bir-birining imkoniyatlaridan foydalanish haqida ketmoqda. Eng asosiysi, mazkur tashkilot Yevroosiyoning keng makonida mavjud boshqa mintaqaviy tashkilotlarning u qadar ijobiy bo‘lmagan tajribasini takrorlamasligidir.

MUHOKAMA

Bugungi kunda 173 milliondan ortiq aholini qamrab olgan TDT yirik bozor bo‘lib, a’zo davlatlar va kuzatuvchilarning umumiy yalpi ichki mahsuloti taxminan 1,4 trillion AQSH dollarini tashkil etadi. Jahon yalpi ichki mahsulotidagi TDT a’zolarining umumiy yalpi ichki mahsulotidagi ulushi qariyb 1,4 foizni, ma’lumotlarga ko‘ra YAIM 4,5 trillion AQSH dollarini (dunyoning 3%) tashkil etadi (Sobirov, 2020).

Qayd etish joizki, Turkiya Markaziy Osiyoning barcha davlatlari bilan ikki tomonlama aloqalarni faol mustahkamlamoqda, buning natijasida tovar ayirboshlashda jadal o‘sish kuzatilmoqda. Turkiya mintaqa bilan ijobiy savdo balansiga ega; faqat Qozog‘iston bilan salbiy savdo balansiga ega. Hatto pandemiya Turkiyaning mintaqaga eksportiga ta’sir qilmadi.

Markaziy Osiyo bilan umumiy chegaralar yo‘qligiga qaramay, Turkiya mintaqaning eng muhim savdo sheriklaridan biriga aylanmoqda. U o‘z eksportini sezilarli darajada oshirdi va Markaziy Osiyodan ko‘proq tovarlar sotib oldi va alohida tranzit mamlakatlarga qaramlikni kamaytirish uchun transport yo‘nalishlarini muvaffaqiyatli diversifikatsiya qildi, chunki ularning aksariyati mintaqaviy bozor uchun u bilan raqobatlashadi (Meşküre, 2010).Turkiya o‘sib borayotgan bozor bo‘lgani uchun Turkiya bilan savdo qilish Markaziy Osiyo uchun ham foydali. Shunday qilib, mintaqa davlatlari Turkiyani eksportni diversifikatsiya qilishning muqobillaridan biri deb hisoblaydi.

TDT doirasidagi yaqin hamkorlik Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlariga muqobil platformalarga ega bo‘lish, Rossiya va Xitoy ta’sirini Turkiya yordamida qisman muvozanatlash imkonini beradi. Bu taxminni so‘nggi yillarda Turkiyaning mintaqadagi iqtisodiy va sarmoyaviy ishtirokining jadal o‘sishi Anqaraning o‘z mavqeini sezilarli darajada mustahkamlashiga va yetakchi beshlik yetakchi savdo hamkorlari qatoriga kirishiga yordam bergani bilan tasdiqlanadi. Bundan tashqari, turk kompaniyalari bozorda, xususan, O‘zbekistonda faol ishtirokchilar hisoblanadi. 2022-yilda Turkiya mamlakatdagi kompaniyalar soni bo‘yicha Xitoyni ortda qoldirdi (mos ravishda 2204 va 2141).

Bu faktlar Markaziy Osiyo uchun ham, jahon iqtisodiyoti uchun ham juda ahamiyatli bo‘lib, turkiy dunyo davlatlari o‘rtasidagi hamkorlik rivojlanib borgani sari bu ahamiyat yanada ortadi. Markaziy Osiyo mamlakatlari, Ozarbayjon, Turkiya va Vengriya biznes hamjamiyatlaridan faol foydalanish orqali iqtisodiyotlarning o‘zaro to‘qnashuvi mintaqaviy hamkorlikning motoriga aylanadi. TDT doirasidagi o‘zaro yaqinroq hamkorlik jahon iqtisodiy jarayonlarining xomashyo chekka zonasida qolib ketmaslik uchun Markaziy Osiyo doirasidagi mintaqaviy hamkorlikni tezlashtirishi mumkin. Bu hamkorlikning asosini mintaqaning ikki yirik davlati – Qozog‘iston va O‘zbekistonning o‘zaro hamkorligi tashkil qilishi mumkin. Bu davlatlar o‘rtasida ittifoqchilik munosabatlari to‘g‘risidagi shartnomaning (2022 yil 22 dekabr) imzolanishi ikki davlatning niyatlarini yaqqol ko‘rsatib turibdi.

Tashkilotda huquqiy yordam sohasida hamkorlik yoki, masalan, MDH davlatlari doirasidagi erkin savdo zonasi (ular vaqti-vaqti bilan ishlaydi, chunki kelishmovchiliklarni hal qilish va ayrim munozarali masalalarga yechim topish)ning aniq mexanizmlari mavjud emas. U yerda juda ko‘p hujjatlar qabul qilindi, lekin amalda ularning kichik bir qismi bajarildi.

Turkiy mamlakatlar yangi tashkilotining asosiy vazifasi shundaki, endi son emas, balki sifat ustida

ish olib boriladi. Lo‘nda qilib aytganda, a’zo davlatlar manfaatlariga haqiqatan ham juda mos keladigan sohalarga e’tibor qaratish va bu boradagi asosiy yo‘nalishlarga urg‘u berish lozim. Agar ushbu sohalarda yaxshi natijalarga erishilsa, bugungi kunda ustuvor bo‘lgan boshqa sohalarni rivojlantirish osonroq kechadi. Masalan, birinchi bosqichda iqtisodiy hamkorlik, transport yo‘laklarini yaratish, ushbu mamlakatlarda ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish uchun texnologiyalar almashinuvi masalalariga ko‘proq e’tibor qaratilsa, bu sarmoyaviy hamkorlik manfaatlariga, ushbu mamlakatlar manfaatlariga javob beradi. Shundan so‘ng huquqni muhofaza qilish organlarining hamkorligi, xavfsizlik sohasidagi hamkorlik va hokazolarni ko‘rib chiqish mumkin.

Asosiysi, birinchi bosqichlarda kuch-g‘ayratni sarflab yubormaslik, muhim sohalarda muvaffaqiyatga erishgachgina, boshqa sohalarda ham muvofiqlashtirishni kengaytirish lozim. Umuman olganda, kelgusida nima lozimligini aniqlab olgach, yanada rivojlanish sari harakat qilish lozim.

Xo‘sh, tashkilotning yangicha faoliyati O‘zbekiston uchun nechog‘li manfaatli? To‘g‘risi, bu mamlakatimizning ko‘p vektorli tashqi siyosatiga, ya’ni mintaqamizda qandaydir yirik ishtirokchiga qaram bo‘lmaslik uchun muvozanatli tashqi siyosat yuritish maqsadida belgilangan ustuvor yo‘nalishlarga juda mos.

Ushbu mantiq nuqtai nazaridan, mazkur tashkilotda ishtirok etish O‘zbekiston manfaatlariga mos keladi. Bu faqat Rossiya va Xitoy kabi an’anaviy hamkorlarimiz yoki ma’lum darajada Yevropa Ittifoqi, AQSH bilan birgalikda harakat qilishnigina emas, rivojlanayotgan kuchlarni ham hisobga olishimizni anglatadi. Turkiya hozir o‘z o‘rnini tobora ko‘proq namoyon qilib bormoqda va ayni paytda mintaqaviy miqyosda o‘sib borayotgan hamda o‘zi joylashgan mintaqadan tashqaridagi ko‘plab jarayonlarda ko‘proq ishtirok etayotgan muhim davlatlardan biri sifatida bo‘y ko‘rsatmoqda. Shu ma’noda, ushbu tashkilot doirasida hamkorlik qilish va mamlakat uchun nima manfaatli, nima ustuvor ekanligiga e’tibor qaratish biz uchun qiziqdir.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’biri bilan aytganda: “Turkiy kengash bilan hamkorlikning faollashuvi mamlakatimiz uchun ko‘shni mamlakatlar bilan ham, mintaqadan tashqaridagi yaqin hamkorlar bilan ham ko‘p tomonlama aloqalarni rivojlantirishning yangi imkoniyatlarini ochadi, deb hisoblaymiz” (Mirziyoyev, 2021).

Hozirgi kunda eksport hajmini oshirish, sarmoya jalb etish, ish o‘rinlari yaratish, ishsizlik muammolarini hal etish, qashshoqlikka qarshi kurashish O‘zbekiston uchun asosiy muammolar sirasidandir. Bularning bari bizning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvimizga tayanadi, tabiiyki, bu formatdagi hamkorlik yanada integratsiyalashuv va ishlab chiqarish komponentlarini tartibga solish borasida yordam berishi mumkin.

Bugungi kunda TDT mamlakatlari iqtisodiyoti jiddiy xavf-xatarlarga, shu jumladan, iqtisodiy xavflarga duch kelmoqda, bu esa Rossiyaga qarshi sanksiyalarning kuchayishi va Rossiyaning moliyaviy-iqtisodiy izolyatsiyasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u allaqachon ko‘plab iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlari Ukrainadagi cho‘zilgan «maxsus harbiy operatsiya» va, aftidan, Rossiyaning uzoq vaqt izolyatsiya qilinishi uning postsovet hududida moliyaviy va iqtisodiy zaiflashishiga olib keladi va Xitoy to‘ldirishga harakat qiladigan hokimiyat bo‘shlig‘ini yaratadi, bu ham Markaziy Osiyo uchun jiddiy xavflarga ega.

Shu bilan birga, Markaziy Osiyo xavfsizligining asoslaridan biri mintaqadagi geosiyosiy kuchlar muvozanatini saqlash bo‘lishi kerak. Anqaraning mintaqada Tashkilotning yanada yirik va rivojlangan a’zosi sifatidagi rolining kuchayishi Pekin va Moskvani ma’lum darajada bir qancha sabablarga ko‘ra xavotirga solmoqda: birinchidan, ular Markaziy Osiyo mintaqasini o‘zlarining alohida manfaatlari zonasi deb bilishadi va uning paydo bo‘lishini tan olmaydilar. boshqa raqobatbardosh mintaqaviy tuzilma; ikkinchidan, Yevroosiyoning bepoyon kengliklarida yashayotgan turkiy xalqlarning birlashishi sharoitida turkiy o‘zlikni targ‘ib qilish Xitoy va Rossiyaning milliy manfaatlariga qarshi chiqadi; uchinchidan, TDT doirasidagi iqtisodiy integratsiya Pekin va Moskvani tashvishga solmoqda, ular buni o‘z qo‘ygan maqsadlariga erishish – Markaziy Osiyo davlatlarining o‘z loyihalariga to‘liq integratsiyalashuviga to‘sqinlik qiladi degan xavotirda. Shu bilan birga, TDT ning rivojlanishi boshqa xalqaro tashkilotlar manfaatlariga qarshi chiqishga emas, balki sog‘lom raqobat muhitini yaratishga qaratilgan.

Markaziy Osiyoni yagona makromintaqa sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradigan ko‘plab o‘xshash xususiyatlarga qaramay, mintaqa davlatlarining iqtisodiy, texnik va texnologik rivojlanish yo‘nalishlari va darajasi turlichadir, bu esa ma’lum darajada tashkilotni mustahkamlash, dinamik o‘sishi va rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Nafaqat mintaqa doirasida, balki Turkiya kabi rivojlangan davlatlar bilan ham iqtisodiy aloqalarni yo‘lga qo‘yish TDTning yanada muvozanatli rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkin.

TAHLIL

So‘nggi paytlarda ommaviy axborot vositalarida panturkizmning illyuziya tahdidi faol tarqalmoqda, bu esa, ayrim ekspert va jurnalistlarning allaqachon o‘rnatilgan fikriga ko‘ra, Turkiyaning barcha turkiy

xalqlar orasida siyosiy yetakchiligini o‘rnatish maqsadiga xizmat qilmoqda. Biroq, TDTda turk manfaatlarining hukmronligi haqidagi turli fikrlar va munozaralarga qaramay, tashkilot faoliyati va kun tartibini tahlil qilish bizga xulosa qilish imkonini beradi. Anqara Tashkilot ichida ancha konstruktiv pozitsiyani egallaydi. Turkiya TDTga eng katta hissa qo‘shayotgan bo‘lsada, ishtirokchi mamlakatlarga o‘z tashabbuslari yoki g‘oyalarini yuklashga urinishlar (hech bo‘lmaganda hozirgacha) bo‘lmagan (Gadjiyev, 2016).

Tashkilot kun tartibini shakllantirishda, ayniqsa turkiy dunyoning keyingi integratsiyasi masalalarida Anqara mo‘tadil pozitsiyani egallaydi, shuning uchun bir tomondan, bu boshqa turkiy mamlakatlarni o‘z munosabatlarini qurishda haddan tashqari ehtiyotkor bo‘lishga undamaydi. Turkiya bilan munosabatlar, boshqa tomondan, mintaqadagi mavjudligini saqlab qolish va kengaytirishdan manfaatdor yirik o‘yinchilarning asossiz g‘azabini keltirib chiqarmaydi. Xususan, Turkiyaning TDTga raisligi (2021 yil) doirasida rasmiy Anqara turkiy dunyoda hukmronlik qilish istagini ko‘rsata oladigan muhim tashabbuslarni ilgari surmagan.

Rasmiy Anqara turkiy dunyo birdamligini mustahkamlash Turkiyaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri ekanini ta’kidlab, turkiy davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikning samarali platformasi sifatida TDT rolini yanada rivojlantirish va kengaytirishdan manfaatdor ekanini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, ushbu Tashkilotda qarorlar konsensus asosida qabul qilinadi. Shunday qilib, Samarqand sammitida Shimoliy Kiprni (SHKTR) Tashkilotga a’zolikka qabul qilish masalasi Shimoliy Kipr hukumatining qonuniyligini tan olmaydigan Markaziy Osiyo davlatlarining pozitsiyasi tufayli ochiq qoldi.

Turkiyalik ekspertlarning fikricha, “Turkiyaning mintaqaga qaytadan qiziqishi va chuqur strategik hamkorlikka qaratilgan yangi institutsional mexanizmlarga qaramay, Anqaraning Markaziy Osiyodagi ta’siri cheklangan. Ta’kidlanganidek, “1990-yillardan farqli o‘laroq, Turkiya endi postsovet hududida faol yetakchilik rolini o‘ynashga intilmayapti”, bu yerda u “asta-sekin, ammo qat’iy ravishda o‘zining siyosiy va iqtisodiy ta’siri chegaralarini anglab yetdi” Turkiya endi TDTga nisbatan mafkuraviy mulohazalar emas, balki pragmatizm asosida boshqariladi”.

Turkiya tomoni TDT doirasida barcha a’zo davlatlarning manfaatlariga javob beradigan pragmatik tashabbuslar va loyihalarni amalga oshirishdan manfaatdor. Shu bilan birga, TDT ishtirokchilarining umumiy strategik manfaatlari bir-biriga to‘g‘ri keladi, garchi mamlakatlar o‘rtasida o‘z hududlari orqali o‘tuvchi asosiy tranzit arteriyaga aylanish uchun tabiiy raqobat mavjud. XXR va Rossiya Federatsiyasidan mustaqil temir yo‘llarning yo‘qligi og‘ir va katta hajmli yuklarni tashishni sezilarli darajada murakkablashtiradi. Shu bois transportni rivojlantirish loyihalari doirasida O‘zbekiston Xitoy-Qirg‘iziston-O‘zbekiston temir yo‘lini qurishdan manfaatdor, uning ishga tushirilishi Qozog‘iston orqali tranzit oqimini sezilarli darajada qisqartirishi kerak. Bunday masalalar bo‘yicha yig‘ma qarorlarning qabul qilinishi Tashkilot mamlakatlari transport-tranzit salohiyatini yanada rivojlantirishni belgilab beradi.

Mamlakatlar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash va TDT mamlakatlari tovarlarini o‘zaro almashish uchun ishonchli, muqobil bozorlarni egallashning muhim omili ham erkin savdo zonasini yaratish bo‘lishi mumkin. Biroq tashkilotning bir necha a’zosi YEOIIga kirishganini inobatga olsak, to‘laqonli erkin savdo shartnomasini yaratish va a’zo mamlakatlar iqtisodiyotining to‘liq integratsiyalashuviga erishish qiyin ko‘rinadi.

Ushbu bosqichda TDTda ishtirok etuvchi davlatlar ehtiyotkor bo‘lib, harbiy sohada o‘rtacha darajadagi hamkorlikka sodiq qoladilar. Shu bilan birga, 2022 yilda Turkiya va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida kuzatilgan harbiy-siyosiy tashriflarning nisbiy intensivligi, ommaviy axborot vositalarida kuzatilganidek, xavfsizlik masalalarini ikki tomonlama darajada muhokama qilishning faollashuvi bilan belgilanadi, aksincha ushbu kun tartibi TDTga kiritiladi.

O‘zbekiston uchun bu tashkilotdagi asosiy ustuvor yo‘nalish iqtisodiyot ekanini ta’kidlash muhim. Ma’lum darajada madaniy almashinuv ham muhim, lekin ushbu tashkilotdan ba’zi siyosiy g‘oyalarni targ‘ib qilish platformasi sifatida foydalanishga harakat qilinmasligi va uning nomidan faqat Turkiya tashqi siyosati doirasidagi harakatlar amalga oshirilmasligi kerak. Agar shu xususiyatga e’tibor qaratilsa, O‘zbekistonning ushbu tashkilotdagi ishtiroki juda foydali bo‘ladi.

Kengash doirasida iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish asosiy maqsadlarimizdan biri bo‘lishi darkor. Birinchidan. Ayni paytda ishlab chiqilayotgan Turkiy dunyo nigohi - 2040” konseptual hujjati asosida hozirgi va pandemiyadan keyingi vaziyatni inobatga olgan holda, a’zo davlatlarga xos, yaqin va o‘rta istiqbolga mo‘ljallangan “Iqtisodiy hamkorlik strategiyasi”ni tayyorlash maqsadga muvofiqdir. Bunda asosiy urg‘uni kechayotgan global inqirozning salbiy oqibatlarini bartaraf etish, savdo, investitsiya, sanoat, transport aloqalarini tiklash va yangi sharoitlarda rivojlantirish, elektron tijorat hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, biznes va hududlararo hamkorlik imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishga qaratish lozim. (Hasan , 2011)

Ikkinchidan. Kengashga a'zo davlatlar o'rtasida sanoat kooperatsiyasini kuchaytirish va yirik sarmoyaviy loyihalarni amalga oshirish maqsadida Turkiy Kengashning o'z Investitsiyaviy jamg'armasi hamda Taraqqiyot bankiga ega bo'lish fursati yetdi, deb hisoblaymiz. Bu borada amaliy ishlarni boshlash tarafdorimiz.

Uchinchidan. Mintaqamizning transport va tranzit salohiyatini oshirish biz uchun strategik ahamiyatga ega. Markaziy Osiyo hududi orqali dunyoning asosiy bozorlariga, jumladan, Xitoy, Hindiston, Pokiston va Osiyoning boshqa mamlakatlariga, Ozarbayjon va Turkiyadan Yevropa davlatlariga chiqish muhimdir.

Mazkur yo'nalishlarda transport yo'laklarini rivojlantirish va yirik logistika infratuzilma loyihalarini Kengashga a'zo davlatlar bilan birgalikda amalga oshirish O'zbekiston manfaatlariga to'liq javob beradi.

TDT nafaqat Markaziy Osiyo mintaqasida, balki butun Yevroosiyo makonida yetakchi platformalardan biriga aylanish uchun barcha imkoniyatlarga ega:

Birinchidan, TDT tashkil etilgan, barqaror integratsion tuzilma bo'lib, uning rivojlanish istiqbolidan nafaqat a'zo va kuzatuvchi davlatlar, balki butun turkiy dunyo ham manfaatdor. Hozirgi geosiyosiy va geoiqtisodiy noaniqlik sharoitida TDTni rivojlantirish obyektiv zaruratdir.

Ikkinchidan, Turkiy Davlatlar Tashkilotining istiqbollari ancha barqaror va "TDT a'zolari xalqaro huquq normalari va tamoyillariga, jumladan, suveren tenglik, hududiy yaxlitlik va xalqaro miqyosda e'tirof etilgan chegara va davlatlarning daxlsizligiga sodiqdir". Ushbu bosqichda TDTga a'zo davlatlar ushbu tuzilmani xavfsizlik masalalaridan tashqarida joylashtirmoqdalar, chunki hozirgi oldindan aytib bo'lmaydigan sharoitlarda ular Tashkilotga o'zaro munosabatlarning bunday xarakterini berishning jiddiy oqibatlarini bilishadi.

Uchinchidan, uzoq muddatli istiqbolda TDT Yevropa, Yaqin Sharq, Kavkaz va Markaziy Osiyo o'rtasidagi keng makonda submintaqaviy birlashma va o'ziga xos mintaqaviy hamkorlik mexanizmiga aylanadi. Shu bilan birga, TDTning submintaqaviy platforma sifatida rivojlanish istiqbollari ko'p jihatdan Turkiyaning Tashkilotdagi kelajakdagi joylashuvining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

To'rtinchidan, Tashkilot doirasida to'laqonli hamkorlikda yashash va uning samarali faoliyat yuritishi uchun tashkilotga a'zo mamlakatlarning iqtisodiy, madaniy, texnologik taraqqiyot, xavfsizlikni ta'minlashdagi qarashlari va manfaatlari mushtarakligini saqlash ham juda muhim.

Shunday qilib, TDT o'zining yangi institutlari va mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarning mohiyatini yangicha tushunish bilan yangi mintaqaviy va global landshaftlarni qurishning istiqbolli mexanizmiga aylanishi mumkin.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Turkiy davlatlar tashkiloti deya ataluvchi yangicha nomga ega bo'lgan tashkilot qardosh xalqlarning umumiy farovonligi va ravnaqiga xizmat qilishidan bugun ko'pchilik umidvor. Tashkilot tomonidan hamkorlik samaradorligini oshirish va qator ustuvor yo'nalishlar bo'yicha ko'ptomonlama sheriklikni mustahkamlashga qaratilgan qator hujjatlar qabul qilingani, savdo, iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, transport va kommunikatsiyalar, madaniy-gumanitar almashinuv borasidagi aloqalarni yanada kengaytirish maqsadida jonli uchrashuv hamda muloqotlar tashkil etilgani yaqin kelajakda ijobiy natijasini beradi.

Turkiy davlatlar tashkiloti turkiy tilli mamlakatlarni birlashtirgan, ko'plab sohalarda rivojlanish imkoniyatlariga ega bo'lgan istiqbolli mintaqaviy tashkilot sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuning uchun ushbu tashkilotning barcha a'zolari, shu jumladan, O'zbekiston uchun TDT doirasida o'zaro manfaatli hamkorlikni mustahkamlash har tomonlama rivojlanish va barqarorlikni ta'minlashga, iqtisodiy o'sishni oshirishga va mamlakatlar taraqqiyotini rag'batlantirishga xizmat qilishi mumkin. Bu esa o'z navbatida, mintaqadagi davlatlarni o'zaro hamkorligini bir tashkilot doirasida bog'lanib qolishini oldini oladi.

Siyosat va iqtisodiyotda integratsion jarayonlarning rivojlanish alomatlari o'zgarib borayotgan bir davrda O'zbekiston Respublikasi ham jahon hamjamiyatiga chuqur integratsiyalashib, ushbu mamlakatlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalardagi munosabatlarini tobora kengaytirib borish harakatini jadallashtirgan. Bugungi kunda Turkiy davlatlar tashkiloti bilan O'zbekiston Respublikasining o'zaro hamkorlik aloqalari ham yuqori bosqichli rivojlanishga o'tdi. Ushbu tashkilotning barcha a'zo davlatlari o'zaro qardosh xalqlar sifatida azaliy do'stlik aloqalarini yanada yuqori pog'onaga ko'tarish strategiyalari mintaqa va jahonda tinchlik, barqarorlik hamda hamkorlikni ta'minlash yo'lida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abbott, K., & Snidal, D. (2009). Strengthening International Regulation Through Transnational New Governance: Overcoming the Orchestration Deficit. // *Vanderbilt Journal of Transitional Law*(42(2),). – PP. 501–578.
2. Abbott, K., & Snidal, D. (2010). International Regulation without International Government: Improving IO

Performance through Orchestration. // *The Review of International Organizations, 5*(3). – PP. 315–344.
3. Akçay, E., Alimukhamedov, F. (2012). Reevaluating Contemporary "Diaspora Policy" of Turkey. // *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(1). – PP. 103–115.
4. Barkin, J. & Cronin, Bruce. (1994). The state and the nation: Changing norms and the rules of sovereignty in international relations. // *International Organization. 48.* – C. 107–130.
5. Berdiyev , B. (2020). Central Asia: International Relations as a Factor of Regional Stability and Integration. // *The American Journal of Political Science Law and Criminology* (2(10)). – C. 118–122.
6. Farmonov , R. (2004). O'zbekiston Respublikasi siyosiy tizimining shakllanishi va G'arb tajribasi. – Toshkent : TDPU, 2004.
7. Gadjiyev, A. (2016). Гаджиев А. Проблемы и перспективы интеграции тюркского мира: создание Делового совета тюркоязычных стран. – [Электронный ресурс], 10-11. URL : http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/23-10-11b.htm (дата обращения: 05.09.2016).
8. Hasan, C. (17 October 2011 г.). Cooperation Council of Turkic Speaking States summit. // *Today's Zaman*. – 2011. – PP. 44–48.
9. Jo'rayev, S. (2007). *O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati va diplomatiyasi // o'quv qo'llanma.* – Toshkent : Akademiya, 2007.
10. Mehmet, D. (2009). *"Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Yolun Neresindeyiz?"* – Istanbul: USAK, 2009.
11. Meşküre, Y. (17 September 2010 г.). Türk Konseyi.// *Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 21.
12. Mirziyoyev, S. M. (2021). *Yangi O'zbekiston strategiyasi.* –Toshkent : O'zbekiston, 2021.
13. Muhammadsiddiqov , M. M. (2013). *Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari.* – Toshkent : Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2013.
14. Nazirov , M. (2016). Some thoughts on the study of the evolution of political processes in Uzbekistan in 1989-1991. // *The Strategies of modern science development: Proceedings of the XI International scientific-practical conference*. – North Charleston, USA : CreateSpace. – PP. 60 – 65.
15. Newton, K., Deth, J.W.,. (2010). *Foundations of Comparative Politics: Democracies of the Modern World.* // (изд. Second Edition). – New York : Cambridge University Press, 2010.
16. Sobirov , J. A. (2023). THEORETICAL BASIS OF THE DEVELOPMENT OF FOREIGN POLICY OF STATES. // *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR),* (12), 297–299. URL : https://eprajournals.net/index.php/IJMR/arti
17. Sobirov, J. (2020). International Relations Between Turkic Speaking States. *The American Journal of political Science Law and Criminology, 2*(12). – 2020. – PP. 144 – 149. – URL : https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume02Issue12-22
18. Yovkochev, S. A. (2018). The Influence of "religious factor" on Ethno-Political and Confessional Conflicts in Muslim Countries. //*The light of Islam*(1), 18-30. – T., 2018.
19. Абиесова , Н. (2003). *Турция - Центральная Азия: вчера и сегодня / Н. Абиесова //* . Казахстан-Спектр. – 2003.
20. Васильев, А. Д. (2013). *Россиеведение в Турции // Материалы «круглого стола» Российско-турецкие отношения: 2002-2012 г.* – Москва : МГИМО - Университет, 2013.
21. Вахитова , Г. А. (2011). *Взаимодействие стран Центральной Азии с Турецкой Республикой (начало 1990-х - 2009 гг.):* автореф. дис... канд. ист. наук. – Бишкек, 2011.
22. Дьякова , Н. А. (1998). *Пограничные, территориально-этнические проблемы среднеазиатских государств СНГ и европейская стабильность.* Москва : РАН, 1998.
23. Ли, Ю. (1999). Турция и тюркские народы СНГ: сотрудничество в сфере культуры и образования. // *Россия и Турция на пороге XXI века.* – Москва, 1999.
24. Мирзиёев, Ш. М. (2017). *Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.* – Тошкент : Ўзбекистон ; НМИУ, 2017.
25. Парубочая, Е. Ф. (2011). Саммиты тюркских государств (1992-2001 гг.): реальная платформа для сближения? . *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4.История. Регионоведение. Международные отношения.*(№ 1 (19).), 113-121.
26. Парубочая, Е. Ф. (2016). Интеграция тюркского мира на современном этапе. *Манускрипт, 6*(68), 147-151.
27. Парубочая, Е. Ф. (2011). Саммиты тюркских государств (2006-2010 гг.): реальная платформа для сближения стран. // *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения,*(2). Волгоград, 2011. – С. 98 – 105.
28. Уразова, Е. И. (2012). *Турция сегодня: экономическое сотрудничество со странами Южного Кавказа и Центральной Азии.* – Москва : МБА, 2012.
29. Уразова, Е. И. (2003). *Экономическое сотрудничество Турции и тюркских государств СНГ.* – Москва : ИИИиБВ, 2003.
30. Чесноков, А. В. (2005). *Пантюркизм в общественно-политической жизни Азербайджана и тюркоязычных стран Центральной Азии (90-е годы XX - начало XXI века)*: дис. ... канд. ист. наук. – Иваново, 2005.

REFERENCES

1. Abbott, K., & Snidal, D. (2009). Strengthening International Regulation Through Transnational New Governance: Overcoming the Orchestration Deficit. // Vanderbilt Journal of Transitional Law(42(2),). – PP. 501–578.

2. Abbott, K., & Snidal, D. (2010). International Regulation without International Government: Improving IO Performance through Orchestration. // The Reviyew of International Organizations, 5(3). – PP. 315–344.
3. Akçay, E., Alimukhamedov, F. (2012). Reevaluating Contemporary "Diaspora Policy" of Turkey. // Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1). – PP. 103–115.
4. Barkin, J. & Cronin, Bruce. (1994). The state and the nation: Changing norms and the rules of sovereignty in international relations. // International Organization. 48. – C. 107–130.
5. Berdiyev , B. (2020). Central Asia: International Relations as a Factor of Regional Stability and Integration. // The American Journal of Political Sciyence Law and Criminology (2(10)). – C. 118–122.
6. Farmonov , R. (2004). O‘zbekiston Respublikasi siyosiy tizimining shakllanishi va G‘arb tajribasi. – Toshkent : TDPU, 2004.
7. Gadjiyev, A. (2016). Gadjiyev A. Problemi i perspektivi integratsii tyurkskogo mira: sozdaniye Delovogo soveta tyurkoyazichnix stran. – [Elektronniy resurs], 10-11. URL : http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/23-10-11b.htm (data obrasheniya: 05.09.2016).
8. Hasan, C. (17 October 2011 g.). Cooperation Council of Turkic Speaking States summit. // Today's Zaman. – 2011. – PP. 44–48.
9. Jo‘rayev, S. (2007). O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosati va diplomatiyasi // o‘quv qo‘llanma. – Toshkent : Akademiya, 2007.
10. Mehmet, D. (2009). "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Yolun Neresindeyiz?" – Istanbul: USAK, 2009.
11. Meşküre, Y. (17 September 2010 g.). Türk Konseyi.// Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 21.
12. Mirziyoyev, S. M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi. –Toshkent : O‘zbekiston, 2021.
13. Muhammadsiddiqov , M. M. (2013). Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. – Toshkent : Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2013.
14. Nazirov , M. (2016). Some thoughts on the study of the evolution of political processes in Uzbekistan in 1989-1991. // The Strategiyes of modern sciyence development: Proceyedings of the XI International sciyentific-practical conference. – North Charleston, USA : CreateSpace. – PP. 60 – 65.
15. Newton, K., Deth, J.W.,. (2010). Foundations of Comparative Politics: Democraciyes of the Modern World. // (izd. Second Edition). – New York : Cambridge University Press, 2010.
16. Sobirov , J. A. (2023). THEORETICAL BASIS OF THE DEVELOPMENT OF FOREIGN POLICY OF STATES. // EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR), (12), 297–299. URL : https://eprajournals.net/index.php/IJMR/arti
17. Sobirov, J. (2020). International Relations Betweyen Turkic Speaking States. The American Journal of political Sciyence Law and Criminology, 2(12). – 2020. – PP. 144 – 149. – URL : https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume02Issue12-22
18. Yovkochev, S. A. (2018). The Influyence of "religious factor" on Ethno-Political and Confessional Conflicts in Muslim Countriyes. //The light of Islam(1), 18-30. – T., 2018.
19. Abiyesova , N. (2003). Tursiya - Sentralnaya Aziya: vchera i segodnya / N. Abiyesova // . Kazaxstan-Spektr. – 2003.
20. Vasilev, A. D. (2013). Rossiyevedeniye v Tursii // Materiali «kruglogo stola» Rossiysko-turetskiye otnosheniya: 2002-2012 g. – Moskva : MGIMO - Universitet, 2013.
21. Vaxitova , G. A. (2011). Vzaimodeystviye stran Sentralnoy Azii s Turetskoy Respublikoy (nachalo 1990-x - 2009 gg.): avtoref. dis... kand. ist. nauk. – Bishkek, 2011.
22. Dyakova , N. A. (1998). Pogranichnie, territorialno-etnicheskiye problemi sredneaziatskix gosudarstv SNG i yevropeyskaya stabilnost. Moskva : RAN, 1998.
23. Li, Yu. (1999). Tursiya i tyurkskiye narodi SNG: sotrudnichestvo v sfere kulturi i obrazovaniya. //Rossiya i Tursiya na poroge XXI veka. – Moskva, 1999.
24. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent : O‘zbekiston ; NMIU, 2017.
25. Parubochaya, Ye. F. (2011). Sammiti tyurkskix gosudarstv (1992-2001 gg.): realnaya platforma dlya sblijeniya? . Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4.Istoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnie otnosheniya.(№ 1 (19).), 113-121.
26. Parubochaya, Ye. F. (2016). Integratsiya tyurkskogo mira na sovremennom etape. Manuskript, 6(68), 147-151.
27. Parubochaya, Ye. F. (2011). Sammiti tyurkskix gosudarstv (2006-2010 gg.): realnaya platforma dlya sblijeniya stran. // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4: Istoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnie otnosheniya,(2). Volgograd, 2011. – S. 98 – 105.
28. Urazova, Ye. I. (2012). Tursiya segodnya: ekonomicheskoye sotrudnichestvo so stranami Yujnogo Kavkaza i Sentralnoy Azii. – Moskva : MBA, 2012.
29. Urazova, Ye. I. (2003). Ekonomicheskoye sotrudnichestvo Tursii i tyurkskix gosudarstv SNG. – Moskva : IIIiBV, 2003.
30. Chesnokov, A. V. (2005). Pantyurkizm v obshestvenno-politicheskoy jizni Azerbaydjana i tyurkoyazichnix stran Sentralnoy Azii (90-ye godi XX - nachalo XXI veka): dis. ... kand. ist. nauk. – Ivanovo, 2005.